

JOVES: CORRESPONSABILITAT I EMPODERAMENT

Antonio Alcántara Alcántara

Educador Social

Professor associat a la Facultat d'Educació de la Universitat de Barcelona (UB)

RESUM

Aquest article recull la ponència realitzada el dissabte 1 de juliol a la Facultat de Filosofia i Lletres, de la Universitat Autònoma de Barcelona, en el marc de la trobada Nacional de Joventut 2017. Aquestencontre forma part del Pla d'Actuació Territorial en joventut 2017-2020 desenvolupat pel Departament de Treballs, afers socials i famílies de la Generalitat de Catalunya.

PARAULES CLAU

joventut, participació, corresponsabilitat, empoderament

RESUMEN

Este artículo recoge la ponencia realizada el sábado 1 de julio en la Facultad de Filosofía y Letras, de la Universidad Autónoma de Barcelona, en el marco del encuentro Nacional de Juventud 2017. Este encuentro forma parte del Plan de Actuación Territorial en juventud 2017 -2020 desarrollado por el Departamento de Trabajo, Asuntos sociales y familias de la Generalitat de Catalunya.

PALABRAS CLAVE

juventud, participación, corresponsabilidad, empoderamiento

Presentació

L'objectiu de la ponència és donar elements per a la reflexió, mostrar diversos camins a recórrer i proposar continguts que ens interpel·lin, ens interroguin al voltant dels dos conceptes que ens defineix el títol. Avui obrim finestres. No pretén ser una ponència exhaustiva, donar tota la informació que hi ha en aquest camp o donar respostes tancades. L'he organitzat per tal que sigui dinàmica, amena i estigui farcida d'exemples propers.

El meu recorregut personal em permet tenir una mirada ampla sobre aquests conceptes. De jove era membre de l'associació juvenil des d'on gestionaven el Kasal jove de Roquetes, com a professional he treballat per projectes que fomenten la participació, el treball comunitari des de la corresponsabilitat, he treballat directament amb joves, assessoro ajuntaments en com millorar la participació juvenil, formo a professionals amb aquestes eines i des de fa uns anys també a estudiants d'Educació Social i Pedagogia.

I aquests aprenentatges que he fet, i per tant les idees que desenvoluparé han estat des de la pràctica, la reflexió i en relació amb altres persones i projectes. Des d'una sessió de treball amb una regidora, a una conversa amb companys de feina i veïns i alhora del vermut, o un seminari universitari. Per tant intentaré donar les referències de quines són les persones i projectes que d'una manera o altra m'acompanyen avui en el discurs. Conceptes com el de corresponsabilitat i apoderament es treballen i es desenvolupen de manera col·lectiva.

Perquè parlem d'aquests dos conceptes?

És important, emmarcar el moment actual que estem vivint. Hi ha tres elements que són clau, al meu entendre. La complexitat social en la qual hem de viure, la crisi econòmica i per una altra la demanda ciutadana decidir sobre els assumptes públics.

“La globalització és una marea de riqueses que suposadament aixeca tots els vaixells; els transatlàntics i iots poderosos naveguen bé, els vaixells petits fan aigua, les canoes s'enfonsen”. Informe del Programa per a les Nacions Unides per al desenvolupament (1997)

La metàfora amb la qual iniciem aquest apartat ens permet explicar com la globalització funciona amb una lògica inclusiva per al mercat i el consum i alhora és exclouent, per la majoria de persones, que no pot accedir al que ven la publicitat i inclòs als serveis fonamentals.

Vivim en una societat globalitzada amb un sistema neoliberal definit per trets com l'individualisme, ser competitiu, la incertesa o la complexitat. Aquesta és la idea que va desenvolupar molt el sociòleg Zygmunt Bauman (2007) quan planteja el pas de la societat sòlida a la societat líquida. El que fa uns anys era segur ara ja no ho és. Abans existia la idea d'un treball per a tota la vida, el model de família era únic i indiscutible, l'escola era una institució tancada amb els seus objectius ben definits, el rol de l'home i la dona era sagrat. Tot això canvia.

A més, com a segona idea hem de sumar la crisi creditora que ha provocat una distribució de la riquesa polaritzant molt més les diferències socioeconòmiques. Els que més tenen, cada vegada en tenen més.

Tot sembla imprevisible, indeterminat, fragmentat i on no hi ha principis únics que ens ajudin a decidir quines són les accions que hem de prendre. No hi ha cap realitat que puguem entendre de manera unidimensional. Tot és complexa i interrelacionat. Qualsevol acció en un determinat lloc provoqui canvis imprevistos.

Aquesta complexitat fa que davant d'una mateixa situació hàgem d'aportar diferents respostes de caràcter a les necessitats detectades, diferenciant-les de i articulant-les amb altres tipus de respostes possibles que puguin haver-hi. Entre diferents eines hem d'escollir la ideal.

Anys enrere, des de les regidories de joventut treballàvem molt els temes de cultura i oci. Actualment la situació dels joves és molt dura i quedar-nos només amb aquesta línia és insuficient. Hi ha molta precarietat. Hem patit reducció de pressupostos, menys personal i alhora apareixen necessitats per accedir a drets com l'habitatge i veiem que no tenim ni els recursos ni les competències per fer-hi front. Tot és diferent a fa uns anys.

I la tercera idea que us dono és fer palès la demanda de la societat civil de formar part dels espais de decisió i ser protagonista d'aquelles coses que l'afecte el dia a dia. Tot i les limitacions que puguem trobar, i estic convençut que tal com vagi parlant aniran apareixent més. És necessari que els i les ciutadanes estiguin incorporats en la política institucional, en aquest cas que els i les joves tinguin

mecanismes per marcar i incidir en l'agenda i l'acció política de la institució. 6 anys després del 15M crec que ningú no posa en qüestió que és necessari protagonisme ciutadà en les institucions.

No es tracta d'obrir un procés per consultar als i les joves i després la decisió des del consistori. Es tracta de prendre la decisió en conjunt. Parlem de corresponsabilitat i apoderament. Per desenvolupar aquests conceptes parlarem sobre quatre idees força que ens ajudaran a tenir una foto ampla.

Parlarem de:

- Corresponsabilitat
- Participació
- Empoderament
- Acció comunitària

Corresponsabilitat

Es tracta d'una responsabilitat compartida. En aquest cas entre joves i administració envers la definició de les polítiques públiques en joventut i en tot allò que l'afecta de manera col·lectiva. Hi ha dos conceptes que li donen forma l'obligació i el compromís per totes les parts. Però clar, aquí trobem límits.

Fins a on arriba la responsabilitat de cadascú? Quina és la responsabilitat dels i les joves i quina és la del consistori? Aquí no hi ha una resposta tancada. En tant que l'anem trobant podrem anar construint-ho. És un espai a recórrer.

I una segona pregunta. Qui és cadascú? L'administració és fàcil de delimitar o ho hauria de ser, però el cos social és més difícil. Qui hi ha a l'altre costat? Possiblement podem trobar criteris que ens aportin certesa d'amb qui ens estem relacionant. Parlem d'organitzacions o persones arrelades a un territori, referents d'un sector d'activitat, legitimades per la seva comunitat, que treballen la diversitat, la cooperació, la participació i amb una intenció de transformar la societat. Aquí tenim

pistes amb qui ens corresponsabilitzem i per què. Als anys 80 la fundació Marianao a Sant Boi de Llobregat o Down Lleida no tenien la mateixa legitimitat que ara. Què és el que ha canviat?

En un assessorament que vam fer a un municipi de Lleida d'un 10mil habitants. L'equipament juvenil funcionava als caps de setmana en el mateix espai que estava el Centre Obert. I es trobàvem limitats per fer moltes coses. Van decidir tancar els caps de setmana, obrir una finestra d'oportunitat i obrir un nou local jove que havia de ser dissenyat de forma participativa amb els i les joves del municipi. Van tractar molts temes. I un d'ells era la gestió. Es volia donar protagonisme als joves i apareixien idees d'autogestió, cogestió, però la realitat que tenien no ho permetia. Vam definir els límits. Fins a on podem arribar des de l'ajuntament i fins a on poden arribar els joves. Una vegada comencem a caminar podem canviar-ho. L'ajuntament era el titular, els pressupostos els definia l'ajuntament i la contractació dels treballadors. A partir de tallers participatius va obrir la possibilitat de generar un espai on decidir els criteris d'un determinat pressupost, com havia de ser el nou local, la construcció del projecte educatiu del centre, i el disseny i les línies de treball. Els i les joves se sumaven. No era cogestió, no era autogestió. Era gestió municipal amb un espai de participació que obria el camí a augmentar la participació dels joves i per tant en un futur redefinir els límits de cadascú en l'espai de corresponsabilitat. Els límits estaven definits i havia voluntat de seguir treballant-los.

Aquest exemple ens dona els altres dos elements que vull desenvolupar. Els espais de participació i com facilitem l'apoderament dels joves perquè assumeixin més responsabilitat i puguem fer créixer els espais de corresponsabilitat.

Participació

La plantejo des d'una mirada pedagògica. Possiblement la mirada des d'on menys vegades s'ha analitzat aquest concepte tan polisèmic. Amb tants significats i tantes maneres d'entendre-ho. Cada vegada hi ha més literatura al respecte. A part de les aportacions que han pogut haver-hi des de la pedagogia social al llarg d'aquest any vull destacar dos documents recents. El primer és a WikiGuiaJove que es va treballar des del departament de participació de l'Agència Catalana de la

Joventut i té aquesta mirada; i una tesi doctoral que té per nom “La relació socioeducativa: una proposta d'anàlisi en les polítiques de joventut” de Myrte Montseny, una companya de terres gironines.

Quan parlem de la participació diem que per participar s'ha de saber, voler, i poder.

A la nostra vida no ens ensenyen. Som individualistes. No sabem. Recordo amb 14 anys a l'escola i a casa em deien que havia de fer; quan vaig entrar per primer cop al casal jove de Roquetes en Nou Barris em va seure en una rotllana em van dir que era una assemblea i que anàvem a decidir entre tots. El xoc va ser bestial.

Després hem de voler, ha d'haver-hi la voluntat. La participació no és obligatòria. Això és altra cosa.

I ahora hem de poder. Aquesta idea va totalment relacionada amb tenir els espais per participar. Espais facilitats per les institucions, la seva comunitat o el mateix jove.

I això em porta directament a l'escala de la participació que utilitzem per fer una primera foto de la salut participativa dels projectes.

És una escala de la participació que ens permet veure els espais de participació, qui en forma part i si ho estem treballant de manera planificada Per tant veure necessitats i actuar. La dividim en quatre esglaons.

- Organitzadors/es: normalment trobem als grups i persones amb major grau d'autonomia. Funcionen per si mateixos i només necessiten el suport puntual pel desenvolupament del seu projecte. Tenen un nivell d'autonomia i responsabilitat elevat. Poden decidir sobre el global. És on hi ha menys joves.
- Implicats/ades: són aquells joves o grups amb una certa autonomia i que poden estar en

procés de constituir-se com associació i, per altra, la gent que comença a agafar eines per una major responsabilitat, També són els joves que responen a les demandes de col·laboració de l'equip de joventut i es poden encarregar de diferents accions, amb diferents nivells d'autonomia.

- Col·laboradors/es: trobem les persones joves que vénen de manera quotidiana al local i que van adquirint un major grau d'eines i autonomia. Els podem demanar suport per una acció concreta i necessiten acompanyament per fer-la.
- Consumidors/es: la seva relació és partir de consumir els serveis. És on normalment tenim més joves.

I quan parlem de participació sempre mirem a la part de dalt. Els organitzadors, els que decideixen. Però un projecte de participació en bon estat és el que té joves en tots els esglaons, treball de manera planificada i fa que els joves adquireixen cada vegada més autonomia i responsabilitat. Fa que es moguin per itineraris participatius.

A un municipi del Baix Camp, Tarragona - amb uns 800 habitants dels quals quasi 100 eren joves entre 15 i 25 anys, el regidor em deia que ells quan organitzen un procés participatiu i poden treballar amb 25-30 joves estan molt contents. En percentatges han participat un 30% del jovent del municipi. Em deia, a veure quin municipi gran és capa de tenir aquests percentatges.

Fa uns mesos a Montmeló ens van convocar per parlar de les diferents formes de participació juvenil al marc del Pla d'Actuació Territorial de Joventut del 2020. Aquí es plantejava amb força a idea d'educar en participació des d'edats primerenques. I una tècnica de joventut compartida de Terres de l'Ebre ens deia, i em semblava una reflexió fantàstica, que els municipis petits on ella treballa això era una qüestió de supervivència. No podien treballar d'altra manera. O donaven protagonisme, eines i vinculaven als infants i adolescents o quan arribaven a joves no hi havia vinculació i marxaven.

I per anar tancant aquest concepte de participació afegir una última idea que parlava l'altra matí amb la Cèlia Premat, una educadora social molt interessant. L'assemblea ha de quedar superada

com a metodologia única. Hem de trobar maneres que vagin més enllà i parlar de processos participatius en el marc d'una planificació més ampla que permetin prendre decisions conjuntes, i alhora el creixement dels joves des d'una perspectiva socioeducativa i de construcció de ciutadania. Hem de construir itineraris participatius, on poder aprendre habilitats, per poder perfilar els límits de responsabilitat de cadascú en un espai de corresponsabilitat.

I com fem això?, i és aquí on arribem a la idea d'empoderament.

Empoderament

Aquest és un concepte nou. Ens els trobem de cop i volta a les converses quan expliquem a què ens dediquem. La primera vegada que el vaig escoltar em va agradar. Ve de la paraula anglesa *empowerment* i té una energia potent. Ens agrada.

La primera idea que ens dóna és que nosaltres no empoderem a ningú. La gent s'empodera per si mateixa. Nosaltres ho podem facilitar o no. La segona idea que apareix quan aprofundeixes i que la vaig escoltar per primer cop a Judit Font, una sociòloga del municipi de Salt, la qual diu que no ens empoderem en solitud, sempre ho fem en col·lectiu.

I ens va encantar, i vam redactar els primers projectes que recollien aquesta paraula i la vam enviar al consorci de normalització lingüística per assegurar-nos que els pronoms febles eren correctes i ens la van retornar amb una gran sorpresa. En el català correcte es diu *Apoderar*. Ui! No ens va agradar gens. Apoderar sona a què el poder te'l donen des de fora. I a més sembla que sigui del món dels toros. El *apoderado*. I amb aquesta discussió hi ha molta gent que decideix seguir dient empoderar, en perfils de twitter, en la definició dels seus projectes, en el títol que et proposen per a la ponència a la Trobada de joventut. Ja s'apanyarà el consorci de normalització lingüística, que estem empoderats!

El projecte HEBE és un projecte interuniversitari que coordina en Pere Soler des de la UdG, en el qual hi ha diverses universitats entre elles la UAB. El seu objectiu és definir aquesta paraula des

d'una anàlisi teòrica i un treball pràctic amb professionals i joves. Deien aquest setembre passat en el congrés de Pedagogia Social, joventut i transformacions socials que el concepte anava agafant forma amb una idea i és la que diu que *empoderar-se és tenir* la capacitat de decidir, i també la capacitat efectiva de portar a terme el que he decidit.

Al final a participació i la idea d'apoderament significa situar el poder en un lloc diferent. Perdre part del meu poder perquè estigui en un lloc compartit. I això ens genera por. Per totes bandes. Pels joves i per l'administració. Al febrer vaig participar en una taula rodona sobre aquests temes i com a company de taula estava l'Axel Moreno, director de l'Àrea de Participació Ciutadana, Igualtat i Empoderament Social de l'Ajuntament de Pamplona. Ell donava un exemple molt concret. Volien desenvolupar un projecte de gestió ciutadana amb unes entitats veïnals i des de l'ajuntament posaven un tècnic per facilitar el procés. Les entitats tenien por de què això fos un manera de control i l'ajuntament de què no fos acceptat. Finalment tot va fluir. I es va generar altre concepte important: la confiança. Moltes vegades per construir, o moltes vegades perduda.

Com ho fem això? Tenint en compte el concepte d'interseccionalitat que fa referència als rangs de poder, els privilegis i les opressions. Va més enllà de la diversitat. És més complex. Un concepte que me l'han explicat tres dones en diferents moments. La Guiomar Vargas que fa un taller a la tarda, i la Marta López de l'ACJ. Es tracta de tenir present els diferents elements de privilegi i d'opressió que es donen entre persones de diferents realitats socials, econòmiques i culturals. L'home blanc, de 50 anys, heterosexual de classe alta estarà en el top a l'hora de fer sonar la seva veu i la dona negra, lesbiana de classe popular estarà en la part amb més dificultades. Aquests rangs de poder, s'han de tenir molt presents perquè ens facilitarà generar una igualtat d'oportunitats i treballar des de l'equitat.

I ahora, com a segon element, i des d'una mirada socioeducativa proposem accions que treballin la persona, el grup i la comunitat. Eines que fomentin l'adquisició d'habilitat i valors personals, relacionals i que vagin totalment relacionats amb la comunitat on es desenvolupen aquestes pràctiques. Professionals com Rubén Toro a la Franja del Besòs, Roberto Pescador en Badia del Vallès, Glòria Ferrer a Lleida, Elena Rojo a Torrefarrera, Lleida, Carles Vila a Lliça de Vall, Vicky

Blanco a Palafrugell, per dir alguns noms, ens poden donar moltes eines per treballar-ho. Circ, teatre, futbol, apps, impressores 3D, camps de treball, les accions són importants però encara més el com ho fem. En el mètode és on mostrem com són. On estan els nostres valors. On ens legitimem.

En alguns assessoraments en participació a professionals de joventut trobem un repte gran. Propostes que plantegen l'adquisició d'habilitats socials per l'empoderament dels joves però que es queden en el pla personal i grupal i no es llencen al pla de la comunitat. Recordo un al maresme que plantejava tallers vivencials per a l'exploració personal amb eines per a descobrir i crear el propi camí de vida. Treballava la dimensió personal i la grupal però no obria la relació amb la comunitat. Hem de treballar les tres dimensions.

I és en aquest punt i des de la idea de la relació i la transformació de la comunitat obrim la línia d'acció comunitària.

Acció Comunitària

M'agradarà començar amb una idea que l'he escoltat a Ernesto Morales, tècnic comunitari durant molts anys, actualment professor a la UAB i coordinador del màster de polítiques públiques i acció comunitària al IGOP. La seva idea és que la comunitat no existeix. I per tant hem de començar de 0 a construir-la. El primer límit i alhora el primer repte: com posem en relació les administracions, els serveis i els joves per donar respostes a les necessitats i realitats compartides? L'acció comunitària és la millor manera de relacionar-nos per ser coneguts, per conèixer i per trobar solucions compartides. Per corresponsabilitzar-nos. Tot i que ens falta formació, i una aposta clara perquè no recaigui en el voluntarisme.

En aquest marc podem passar de la idea de servei a la de construcció col·lectiva. De client a ciutadà. Moviments socials com la PAH – Plataforma d'Afectats per la hipoteca van fer aquest pas

quan van decidir fer els assessoraments legals amb advocat en col·lectiu. Alguns treballadors de Serveis Socials, com els de Barcelona, ho reclamen. Els problemes socials necessiten solucions col·lectives. Ens impliquen per trobar respostes i trenquem amb una frase que no m'agrada gens en els processos col·lectius “*Que hay de lo mio*”.

Des de l'acció comunitària podem obrir un espai de treball entre el fet públic i el fet comunitari. Un binomi diferent del públic-privat. Si volem construir en corresponsabilitat, hem de construir diferent. I en aquest sentit, per exemple, ens podem situar davant de drets com l'habitatge i el treball digne, negats a molta població, i intentar trobar solucions des de la corresponsabilitat i des d'espais compartits. Ens trobem davant d'un problema social que ens demana solucions col·lectives que posin el centre a les persones. I en tot moment l'administració assumeixi la seva responsabilitat de garant de drets.

Alhora això ens pot obrir una forma de generar moviment econòmic i de tenir la capacitat de generar ocupació amb una lògica cooperativa des dels joves i les comunitats. I ens apareix altra forma d'entendre l'economia d'una manera més social. Exemples com VPK a Sant Boi, Centre Cruïlla a Ciutat Meridiana, o Abierto hasta el Amanecer en Gijón estan apostant per aquest camí i està generant moviment econòmic des dels joves i pels joves provocant un creixement de la comunitat. De nou faig referència a un municipi d'uns 800 habitants que apostava per aquesta línia per mantenir vinculats als joves al municipi. I ho volia fer en vincle amb l'associació juvenil. Formar a joves del municipi perquè siguin ells que després desenvolupin portin a terme determinats projectes de dinamització de forma remunerada.

I tot això té perills. I Igual que dèiem que hem de crear formes diferents del “que hay de lo mio” en aquest cas hem de fugir de lògiques de *compadreo* i *comadreo* per treballar des de criteris i valors que permetin aquesta construcció col·lectiva. Transparència, respecte, cura de l'altre, transformació social, participació, en definitiva la construcció de projectes col·lectius amb la voluntat de servei públic.

I em vull aturar un moment en aquesta idea de servei públic. Perquè ens porta cap a una bifurcació que està bé tenir present i explorar-la des de la mirada de la corresponsabilitat de l'apoderament. Hi

ha propostes que vénen des de la institució que volen profunditzar en aquesta relació. Aquests dies l'ajuntament de Barcelona organitzava unes jornades sobre Democràcia Directa i entre altres coses portava exemples treballats des de l'administració. Molt interessant

Alhora hem de tenir present altres propostes que es treballen des de la ciutadania, que interpel·len a les administracions i neixen amb voluntat de servei públic. I ens porta cap a una idea que obre un espai polític molt interessant que diu que *públic no significa de l'administració*. Una frase que vaig escoltar per primer cop a Xavier Urbano, sociòleg i activista de la cultura i a Helena Ojeda, pedagoga i treballadora comunitària. Al territori català trobem propostes treballades des de comunitats concretes amb vocació de servei públic, transformació social i moltes vegades vinculades a projectes socioculturals i també de desenvolupament econòmic. Experiències com Can Batlló a Barcelona, La Coma Cross a Salt, la Tabacalera a Tarragona o a l'estat espanyol el Pumarejo Sevilla, la Casa invisible de Màlaga, el Matadero a Santiago de Compostela, o l'antiga presó a la Corunya. Projectes que obren aquest un espai de recerca en la construcció de corresponsabilitat.

Mirem i explorem que està creant la institució que està creant la ciutadania. En l'espai de trobada és on es donaren les friccions i passaran coses meravelloses que en permetran treballar amb més certesa la decisió compartida. La corresponsabilitat.

Tancament

Hem parlat del moment actual tan complex i incert que vivim, la demanda de moltes ciutadanes de ser protagonistes de les decisions que ens afecten a tots des d'una lògica de corresponsabilitat, on obrim espais de participació que permetin l'apoderament dels joves en relació amb la seva comunitat.

Corresponsabilitat, participació, apoderament i acció comunitària. 4 camins a explorar per profunditzar en la democràcia i transformar la realitat des de tots els seus protagonistes.

"En cuestiones de cultura y de saber,
sólo se pierde lo que se guarda; sólo se gana lo que se da"

Antonio Machado

@antalcantara

alcantara.antonio (@) gmail.com

educaciotransformadora.wordpress.com

Fonts utilitzades

- ✓ Bauman, Zygmunt. *Los retos de la educación en la modernidad líquida*. Barcelona: Gedisa. Colección Pedagogía Social. 2007
- ✓ Font, J, Ojeda, H, Urbano, X (2015). [La gestión comunitaria en la economía social y solidaria](#). Periódico Diagonal -Recuperado el 27/06/2017-
- ✓ Monseny Martínez, Myrte (2015). [La relació socioeducativa: una proposta d'anàlisi en les polítiques de joventut](#). Facultat de Ciències de l'Educació, Departament de Pedagogia Sistemàtica i Social, UAB.
- ✓ PNUD (1997) *Informe sobre el desarrollo humano*. Ediciones Mundi-Prensa. Madrid.
- ✓ Rodríguez, N. i López, M. (2015) Guia Jove: [WiquiGuiaJove](#). Agència Catalana de la Joventut. Barcelona

COMO CITAR ESTE ARTÍCULO: Alcántara Alcántara, Antonio (2017) Joves: corresponsabilitat i empoderament; en <http://quadernsanimacio.net> ; n° 26 julio de 2017; ISSN: 1698-4404